Miran Hladnik

Iz kakšnega testa so slovenski junaki

Moje oči niso mrtev aparat; moje oči so pokoren organ moje duše – moje duše in njene lepote, njenega sočutja, njene ljubezni in njenega sovraštva ...
(Ivan Cankar, Človek, *Vinjete*, 1899)

Preštevanje telesnih delov v slovenski literaturi je razkrilo, da imajo največjo frekvenco leksemi *roka, oko, glava, obraz, srce*. Pri poeziji so rangirani v zaporedju srce > roka > oko, pri prozi pa roka > oko > glava/obraz. Vsak avtor ima specifično kombinacijo telesnih delov, kar bi lahko uporabili pri prepoznavanju avtorstva. Do neke mere so preference pogojene tudi s spolom avtorja: pri moških je več *obraza*, pri ženskah pa več *srca*. Znotraj posameznega avtorskega opusa razpored telesnih delov variira glede na žanr. Pri sodobnih avtorjih se na nižjih stopnicah lestvice pogostnosti namesto *srca* začne pojavljati *telo*. Telesni izrazi so pogosto deli fraz, kadar pa se nanašajo na konkretne literarne osebe, so pogosto posrednik njihovih čustev in misli oz. »izraz duše«.

Beseda telo, ki je v naslovu letošnjega seminarja, ima več pomenov. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 🕸 pravi, da je to na prvem mestu 'snovni del človeškega ali živalskega bitja'. Sledi še sedem pomenov in frazeološko ter terminološko gnezdo z zgledi uporabe besede v medicini, fiziki, pravu in religiji.[1] Domnevamo, da bodo v leposlovju uporabljeni le nekateri pomeni. V oči pade, da je pri navajanju zgledov precej takih, ki prizivajo predstavo golote in spolnosti (*polastiti se telesa, prodajati telo, mokro oblačilo se oprijemlje telesa, golo, mišičasto telo, telesa kopalcev*). Med sestavljenimi besedami je najpogostejša kombinacija z besedo *vaditi*.[2] Ko v enciklopedijah preberemo, da je telo v opoziciji z duhom/dušo, nas prvič spreleti spoznanje, kako naša kultura posveča veliko večjo skrb duši kot telesu. Razvoj človeštva je razvoj človeške kulture, to je produktov človekovega duha. Napredek, kakor ga razume duhovna zgodovina, je pravzaprav zgodovina negiranja, premagovanja in obvladovanja materialnega. Kadar mislimo slučajno na kulturo telesa, ne pa na proizvode človeškega duha, moramo uporabiti razločevalni pridevnik *fiz-* (*fizkultura*). Za raziskovanje in krmiljenje duhovne plati življenja obstaja vrsta inštitucionaliziranih disciplin (npr. cerkev ali filozofska fakulteta) in poklicev od duhovnika do psihologa, človeka telesna plat pa inštitucionalno zanima npr. uradno medicino, šport in pornografijo.

Do nature (tj. do materialne plati življenja, kamor spada tudi telo), je kultura načelno v simbiotičnem razmerju – od tod latinski rek Zdrav duh v zdravem telesu (*Mens sana in corpore sano*) –, v zahodni kulturni praksi pa je bilo telo duhu podrejeno in z njim neredko v sovražnem razmerju. Telo dojemamo le kot instrument oziroma kot posodo za človekovo duhovno vsebino. Telesno je smelo v kulturi priti do izraza le ob posebnih, karnevalskih[3] prazničnih priložnostih, v umetnosti pa v posameznih obdobjih oziroma stilih: naturalizmu, reizmu, verizmu, hiperrealizmu.

Literarna zgodovina, tudi slovenistična, je trdno vpeta v duhovno polovico človeške eksistence. Literarna zgodovina spada namreč med temeljne duhovnozgodovinske panoge. Ne more biti drugače, ko pa je tudi njen predmet literatura eminentno duhovne narave in v nekaterih okoljih celo privilegirana oblika kulturne produkcije. Ali ne rečemo radi, da jo

---

[1] Angleški Wikislovar dokumentira pri besedi *body* dvakrat več pomenov, kot jo ima slovenska beseda *telo*. Znak za pajčevino v prispevku pove, da gre za sklicevanje na spletno lokacijo. Dolgih spletnih naslovov na papirju namreč ni smiselno navajati, ker jih nikoli ne pretipkavamo; v spletni varianti objave 🕸 (http://lit.ijs.si/telo.html) so simboli pajčevine klikljivi.
[2] *Telovadba, telovadec, telovadka, telovaden, telovadišče, telovaditi, telovadnica, telovadkinja, telovadski.*
[3] Karneval < lat. *caro carnis* 'meso' + *levare* 'dvigniti', dobesedno 'odstranitev mesa' oz. praznik slovesa od mesa.

beremo zato, ker nas »notranje bogati« in je pomembna za našo »duhovno rast«? V šoli smo se naučili identificirati se z junaki, ki v konfliktu z okoljem »fizično propadejo, vendar moralno zmagajo«. Ideal takega junaka se je prilegal tako pubertetnemu čustvovanju kot tradiciji trpljenjske filozofije in je usmerjal k ignoranci socialne in biološke realnosti v dobro romantičnih predstav o vzvišenosti in avtonomnosti posameznikove duhovne dimenzije. Nič drugače se ne obnašamo na Filozofski fakulteti. Telesu smo manj naklonjeni kot druga akademska okolja, predmet telovadba je v senatu deležen odklonilnih komentarjev in ob športnih dnevih je kljub visokemu številu vpisanih težko nabrati dovolj študentov za en avtobus športno dejavnih študentov.

Iz bralske izkušnje z literarno klasiko vemo, da telesne plati človeške eksistence praviloma ne poudarja. Kadar jo izpostavlja, se znajde v nevarni bližini tiste oblike trivialne literature, ki se je je prijel izraz pornografija. Slovenska književnost je nastala sredi 19. stoletja kot projekt nacionalno ozaveščenega meščanstva in je služila njegovi konstituciji in utrjevanju. Vodilni ustvarjalci so bili liberalsko nastrojeni, najuspešnejša založniška hiša Mohorjeva družba pa je bila v rokah konservativnih katolikov, ki so zavzeto preganjali vse čutno v literaturi. Domnevamo, da je bilo zaradi katoliškega produkcijskega monopola tematizacije telesnosti v slovenski književnosti manj kot v drugih nacionalnih literaturah. Opise človekove telesnosti bi lahko v večji meri pričakovali v tistem leposlovju, ki ga zanimajo medicinske, športne ali seksualne teme, v romanu npr. v žanrih dr. romana, športnega romana in pornografskega romana, ki pa na Slovenskem nimajo dolge tradicije ali pa v izvirni obliki sploh ne obstajajo.[4]

Kako bomo identificirali telo v literaturi? Enciklopedijska gesla nas s sliko golega ženskega in moškega telesa usmerjajo naprej k telesnim delom. Osnovni telesni deli so glava, trup in udi. Osnovni »sestavni deli« glave so oči, ušesa, usta, lasje in nos – te najprej nariše otrok, ko se nauči držati svinčnik. Manj očitni deli glave so čelo, lica, brada, čeljust, teme itd. Tako imamo za vsakdanjo rabo nekaj deset imen tudi za druge dele telesa od vratú do petá, za strokovno rabo pa seveda še precej več. Telesni deli so kompleksni temeljni koncepti, skozi katere dojemamo svet, zato se je nanje nalepila, tako kot na telo sámo, vrsta pomenov.

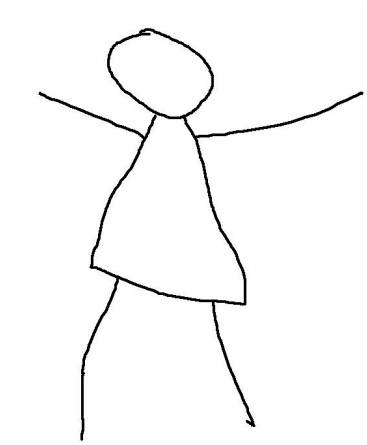

[5]

Miran Hladnik pinxit

Za preštevanje pride v poštev marsikaj. K telesu štejemo tudi njegove izrastke. Poraščenost poleg las vključuje brado, brke, obrvi, trepalnice, dlake; za poraščenega človeka pravimo, da je kosmat. Če nima las, pravimo, da je plešast ali da ima plešo. Na prstih so nohti in v ustih

[4] Nič od tega nimamo v elektronski obliki, da bi domnevo lahko preverili.
[5] To sta moja mama in moj očka, Urša Koren, 4 leta, Otroški vrtec Ajdovščina, ✪ .

zobje. Telo je iz mesa in kosti, čez in čez ima napeto kožo. Mehki del telesa so mišice, kite ali salo. Kosti imajo svoja imena (rebro, ključnica, lopatica, piščal, vretence), tista na vrhu se imenuje lobanja, v lobanji so možgani. V ustih je jezik. Pri koži govorimo o polti: mladi ljudje imajo belo, gladko in dišečo polt, kadar nas je strah, dobimo kurjo polt. Pri starejših je koža nagubana, včasih se na koži napravijo mozolji, akne, izpuščaji in turi, iz kože lezejo ogrci, na koži se pojavijo luske, v laseh prhljaj, drugje po telesu materina znamenja. Pri očeh se spomnimo na solze, pri ustih na slino, pri nosu na smrkelj. Telo opisujemo po izgledu: debelo-suho, lahko-težko, sloko-čokato, mlado-staro, zdravo-bolno, čilo-mlahavo, mehko-koščeno, ravno-sključeno, nagubano-gladko, krepko-šibko. Če bi hoteli biti izčrpni, bi morali zajeti tudi izraze, ki popisujejo funkcioniranje telesa (gibanje, presnavljanje, počutje) in telesne tekočine (kri, voda, blato, seme, žolč).

Sondiranje je pokazalo, da bo treba mnogo izrazov izpustiti, ker se pojavijo komaj kje in so statistično zanemarljivi (*golen, popek, stopalo, nart*), druge pa zato, ker v nekaterih sklonskih oblikah pomenijo še kaj drugega in bi se morali od primera odločati o njihovem pomenu, kar bi bilo preveč zamudno. Taki izrazi so *vrat* (tudi genitiv od *vrata*), *peta* (tudi ženska vrstilna oblika števnika *5*), *križ, jezik, pot* (ki najpogosteje nastopa v pomenu 'steza'), *golenica* (poleg kosti tudi del škornja), *grudi* ('prsi', pa tudi dativ od *gruda* 'zemlja'), *teme* ('zgornji del glave' in rodilnik od *tema*), *sence* ('stranski del glave' in rodilnik od *senca*). Nekaj izrazov je ostalo zunaj, ker sem pozabil nanje (*glasilke, stegno, bedro, naročje, rebro, obist* 'ledvica'). Med izpuščenimi so izrazi za spolno zaznamovane telesne dele (*dojka, rit, zadnjica, dimlje, ledja, mednožje*), izrazi za notranje organe v pretežno medicinski rabi (*žolč, vranica, slinavka, mandeljni*), izrazi v zvezi s telesnim izločanjem (*blato/drek, vetrovi/prdec*); njihova frekvenca je bila v 19. stoletju zanemarljiva, bi jih bilo pa zanimivo spremljati v sodobni književnosti. Namesto samostalniških bi ponekod bolj prišle v poštev glagolske besede (*pljuniti* nam. *pljunek*, *smrkati* nam. *smrkelj*) ali pridevniške besede (*bradat* nam. *brada*, *krvav* nam. *kri*, *znojen* nam. *znoj*, *kosmat/dlakav* nam. *kocina/dlaka*, *mesen/mesnat* nam. *meso, telesen* nam. *telo, polten* nam. *polt, prsata* nam. *prsi*).

Po premisleku, malo pa tudi naključno, je nastal izbor blizu 50 samostalniških besed, preko katerih bomo preverjali reprezentacijo telesa v slovenski književnosti. Po pogostnosti so to: *roka* 🖐, *oko* 👁, *glava* 🗣, *obraz* ☺, *srce* 💙, *noga* 🦶, *usta* 👄 (sem se prištel še *ustnice* in starinsko *ustne*; najbrž bi moral tudi Prešernove *žnable*), telo 🧍 (v 19. stoletju bi moral biti pozoren še na sinonim *život*), *lice, kri, las, prsi, prst, rama, solza, čelo, hrbet, uho* 👂, *koleno, zob* 🦷, *koža, dlan, meso, nos, kost, brada, trebuh, komolec, ud, obličje, žila, truplo, pazduha, želodec, brki, pleča, tilnik, lobanja, čeljust, slina, znoj, zapestje, gleženj, žrelo, goltanec, jetra, bradavica*; telesne dele na dnu seznama z nizko pogostnostjo bi mirno lahko nadomestili s katerimi izmed izpuščenih. Seveda se vsi prešteti izrazi ne nanašajo izključno na človeško telo, ampak tako kot *meso* ali *ledvica* ali *krača* kdaj pomenijo tudi hrano. Ponekod se hrana vendarle razlikuje od organa: *jetrca-jetra, ledvička-ledvica, prašniki-jajca*.

Gostoto vsakdanjih izrazov za telesne dele v slovenski književnosti bomo preštevali po pripovedni prozi v elektronskih besedilih, dostopnih na spletu.[6] Korpus Fida plus 🕸 vsebuje 21,5 milijona besed leposlovja, zbirka Nova beseda Primoža Jakopina, ki sem jo uporabljal, pa 12 milijonov besed.[7] Pri izboru besedil je bilo treba paziti, da je bil vsak avtor zastopan z več različnimi besedili in da so bili avtorski opusi količinsko približno primerljivi oz. da so

[6] Seznam vsega digitaliziranega slovenskega leposlovja obsega trenutno okrog 1500 knjižnih naslovov (🕸), v obliki, primerni za hitro iskanje, pa manj.
[7] Nova beseda 🕸 vključuje tudi Hladnikovo Zbirko slovenskih leposlovnih besedil 🕸 in Besedo Franka Luina 🕸, dopolniti pa jo bo treba še s Slovensko leposlovno klasiko na Wikiviru 🕸.

prispevali primerljivo količino telesnega izrazja. Prešeren, čigar slovar že imamo,[8] je bil za ogrevanje, sledili so mlajši: Josip Jurčič (vseh 17 dostopnih besedil), Ivan Tavčar, Ivan Cankar, Ivan Pregelj (vseh 6 dostopnih besedil) in Janez Jalen (vsa 4 dostopna besedila). Pri Ivanu Tavčarju se je dalo šteti posebej besedila v žanru zgodovinske povesti (*Janez Solnce, Izza kongresa, Vita vitae meae, Visoška kronika, Grajski pisar, V Zali*) in posebej druga besedila (*Cvetje v jeseni, Otok in Struga, 4000, Mrtva srca*), pri Cankarju pa posebej besedila kmečkega žanra (*Aleš iz Razora, Troje povesti, Sosed Luka, Hlapec Jernej*), žanrsko nedoločena besedila (prvih 28 besedil v zbirki, *Na klancu, Hiša Marije Pomočnice*, *Podobe iz sanj*) in pesemska besedila (vseh sedem dostopnih enot v zbirki). Pri sodobni književnosti, kjer teksti še niso v javni lasti, ni bilo kaj dosti izbire. Od večjih opusov so prišli v poštev Boris Pahor (*Na sipini, Nekropola, Vila ob jezeru*), Drago Jančar (*Katarina, pav in jezuit, Galjot, Smrt pri Mariji Snežni in Zvenenje v glavi*) in Gitica Jakopin (18 proznih del). Nekatera besedila so dovolila samo izpis konkordanc, druga pa so bila dostopna v celoti.

Kljub trudu opusi niso bili enakomerni, ampak v razponu od 2200 do 5800 besed za telo na avtorja, zato sem jih kalibriral z izračunom odstotkovnega deleža posameznega telesnega dela v razmerju do vseh preštetih telesnih izrazov pri avtorju. Bolje bi bilo določiti odstotkovno zastopstvo besede v razmerju do vseh ostalih besed v izboru, vendar do tega podatka ni bilo povsod mogoče priti. Izbor besed za detekcijo telesnosti je v spodnjem delu precej slučajen, vendar to ni usodno, ker nam gre bolj za groba količinska razmerja, ta pa so že določili najfrekventnejši izrazi za vrhu lestvice. Vseh preštetih telesnih delov je bilo 40.500, kar je po približni oceni okrog 2–3 % besedja v preštetem korpusu.[9]

Sproti je bilo treba reševati težave s pregibnostjo, saj prosto dostopni lematizator za slovenščino za potrebe raziskave ni prišel v poštev.[10] Najhitreje je šlo pri izrazih, kakor je *srce*. Njegove sklonske oblike (*srca, srcu, srcem, srci, src, srcema, srcih*) se je naenkrat dalo zajeti z iskalnim izrazom *src**. Bolj zamudno gre pri očesu (*oko, očesa, očesom, očesi, očes, očesoma, očesih, oči, očem, očeh, očmi*), kjer je bilo treba ločeno prešteti več izrazov (*oko, očes*, oči, očeh, očem, očmi*). Včasih se je bolj splačalo prešteti vse z eno potezo (*glave* npr. z okrajšavo *glav**) in potem odšteti od tega neprimerne zadetke (*glavar* in glavn**). Pri *nogi* (*nog**) sem tako izmed zadetkov izločil nekaj *nogavic*, pri *koži* (*kož**) pa nekaj *kožuhov*. Enostavno je bilo pri *ušesih* (iskalna izraza sta bila samo *uho* in *ušes**) in *telesu* (*telo, teles**). Ko s *prs** iščemo *prsi*, dobimo zraven tudi *prste*, kar nam čisto prav pride, potem ko odštejemo redke *prstane*, še redkejšo *prst* 'zemlja', 'gruda' pa zanemarimo. Deminutivi (*srček, srčece, očke, nogica*) so bili izpuščeni kot zanemarljivi.

K rezultatom.[11] Samo 10 med preverjanimi 50 besedami je preseglo 3-odstotni delež med izrazi za telesnost in samo pet jih je preseglo 5-odstotni delež, zato se zdi zaradi preglednosti smiselno osredotočiti nanje:[12]

---

[8] Peter Scherber, *Slovar Prešernovega pesniškega jezika,* Maribor: Obzorja, 1977; Stane Suhadolnik, *Gradivo za Prešernov slovar*, Ljubljana: ZRC SAZU, 1985. Preštevanje besed v besedilih starejšega datuma je sicer zaradi akcentuacije dodatno zamudno.

[9] Ocena 2–3 % je nastala na podlagi podatkov iz Pahorja in Kosmača. 4000 telesnih imen v Pahorjevih treh romanih v skupnem obsegu nekaj nad 200.000 besed pomeni 2 %. Pri Cirilu Kosmaču, ki je v Novi besedi oblikoslovno označen (🕸), se leksem *roka* pojavi 1577-krat, kar je 0,4 % od vsega 408.000 besed obsegajočega Kosmača v elektronski obliki. Ker *roka* predstavlja povprečno 15 % vseh telesnih imen v prozi, predvideno število vseh telesnih poimenovanj pri Kosmaču ne preseže 3 % njegovega besedja.

[10] JOS ToTaLe text analyser Tomaža Erjavca 🕸. Lematizirati znajo sicer še Amebisova BesAna 🕸, Slon-13 Jureta Zupana in program Primoža Jakopina 🕸.

[11] Pri rezultatih je potrebno nekaj previdnosti in distance, saj so bili vzorci besedila premajhni za pogumne posplošitve. Res da v primerih, ko so distinkcije očitne, računanje standardnih odklonov ali kakšni zahtevejši

roka	oko	glava	obraz	srce	noga	usta	telo	lice	kri
15 %	11 %	9 %	9 %	8 %	4 %	4 %	4 %	4 %	3 %

Na telesne dele smo danes navajeni gledati v parih: roke in noge, oči in ušesa, glava in srce ('pamet' in 'čustva'), frekvence pa kažejo, da je bilo včasih drugače in da imajo deli v paru različno pomembnost. Roka je važnejša od noge, oko neprimerno bolj od ušesa. Obraz in lice pomenita eno in isto in bi, če bi ju šteli skupaj, dosegla frekvenco očesa.

Avtorji se razlikujejo drug od drugega po teži, ki jo dajejo najpogostejšim izrazom za telesnost. Izbira in pogostnost izrazov za telesnost je avtorsko specifična. Avtorstvo anonimnih besedil običajno določajo s statističnimi postopki na slovničnih besedah[13] ali celo na ravni črkovnih nizov, ki niso pod avtorjevo zavestno kontrolo, tule pa se je potrdilo, da bi se dalo predvidevati in pripisovati tudi na podlagi polnopomenskih (vodilnih in osnovih) besed.[14] Prva tri pogostnostna mesta so avtorji zapolnili takole:

	Jurčič	Tavčar	Cankar	Kveder	Pregelj	Jalen	Pahor	Jančar	Jakopin
1	roka	roka	oko	srce	roka	roka	roka	roka	roka/oko
2	glava	obraz	roka/obraz	roka	oko	glava	oko/telo	glava	oko/roka
3	oko	oko	obraz/roka	oko	glava/lice	oko	telo/oko	telo	glava

Pri obeh avtorjih, kjer sem posebej prešteval žanrska besedila, so se pokazale razlike. Pri Tavčarjevi nezgodovinski tematiki je se je namesto *očesa* pojavilo *srce*,[15] pri Cankarju pa se je znotraj kmečke tematike *srce* prebilo na 2.–3. mesto namesto siceršnjega *obraza*; pogostnost *srca* se je povečala kar za 5 %. Enako so rangirali telesne dele samo Jurčič in Jalen ter Pregelj in Jakopinova, vendar ne v enakih odstotkih; razlike so izkazali tudi pri naslednjih izrazih na frekvenčni lestvici. Znotraj avtorskih opusov so se nakazale razlike, ki jih je prinesel izbor žanra. Na večjem številu avtorjev bo treba v prihodnje preveriti, kako močno žanr zmoti oziroma modificira značilno avtorsko rabo in ali obstaja kaj takega, čemur bi lahko rekli žanrska specifika (npr. zaporedje telesnih delov, značilno za zgodovinski roman različnih avtorjev); domnevam, da ne.

S pregledovanjem prvih treh ali štirih izrazov najdemo samo del avtorske specifike. Včasih je bolj zanimivo odkriti, kateri izrazi manjkajo oziroma imajo nizko frekvenco: Jalen npr. nima skoraj nič *srca*, Pregelj pa nima *noge*. Tako kot je umetnostno zgodovino zaznamovalo razpravljanje, zakaj na sliki *Doma* (1889) Jožefa Petkovška manjka materina roka,[16] bi

---

statistični postopki niso potrebni, vendar bo ugotovitve vseeno moral preveriti še strokovnjak z ustreznim statističnim znanjem. Preštevno analizo telesnih delov je treba razumeti bolj kot opozorilo na možno raziskovalno temo in kot metodološko spodbudo za prihodnja podobna početja. Dober pregled možnosti statističnih analiz v literaturi daje študija David L. Hoover, Quantitative Analysis and Literary Studies, *A Companion to Digital Literary Studies*, ur. Ray Siemens in Susan Schreibman, Oxford: Blackwell, 2008, 🕸.

[12] *Roka, glava* in *oči* so tudi sicer najpogostejši samostalniki v slovenskih leposlovnih besedilih (Primož Jakopin, *Entropija v slovenskih leposlovnih besedilih*, Ljubljana: ZRC SAZU, 2002; Linguistica et philologica, 5, 🕸).

[13] Stane Suhadolnik je zanje uporabljal termin pomožni leksemi (angl. *stopwords, function words*). Gre za najpogostejše besede v besedilu (*jaz, a, je, kot, z, in, sem ...*), ki jih brskalniki pri iskanju običajno zanemarijo. Z atribucijo avtorstva sta se pri nas ukvarjala Marijan Dović, Podbevšek in Cvelbar: poskus empirične preverbe namigov o plagiatorstvu, SR 50/2 (2002), 233–49, in Marko Limbek, Usage of multivariate analysis in authorship attribution: did Janez Mencinger write the story 'Poštena Bohinčeka'?, *Metodološki zvezki* 5/1 (2008), 81–93, 🕸, že prej tudi Jure Zupan.

[14] Najdene distinkcije prav gotovo niso nastale zavestno in zato razdirajo mit o literarnem delu kot natanko premišljenem proizvodu kreativnega genija.

[15] Najbrž po zaslugi romana *Mrtva srca*.

[16] Tomaž Brejc, *Jožef Petkovšek: 1861–1898*, Ljubljana; Narodna galerija, 1982.

slovenska literarna zgodovina na podlagi manjkajočih delov telesa mogoče lahko oblikovala patologijo slovenske literarne in socialne scene v preteklih stopetdesetih letih.

Telo se je prebilo med prve izraze šele v sodobni literaturi, pa še to le pri moških avtorjih (Pahor, Jančar). Sodobna proza se v prvi trojici/četverici izrazov nič ne razlikuje od starejše, v obeh primerih je zaporedje roka > oko > glava, nižje na frekvenčni lestvici pa že prihaja do distinkcij: sodobna proza je prepoznavna po nizu telo > noga/usta, ki je nadomestil trojico srce > noga/usta iz starejše književnosti: namesto *srca* sodobna proza prinaša *telo*. Telesna golota ni izpostavljena, je pa avtorsko specifično njeno označevanje: Pahor raje uporablja pridevnik *nag**, Jančar pa *gol**. Pahor v nadaljevanju izstopa zaradi pogostnosti *dlani* in *ust*, česar drugi nimajo.

Pesniško videnje telesnega sveta je precej različno od tistega v pripovedni prozi. Zaporedje telesnih delov je v poeziji srce > roka > oko,[17] medtem kot je v prozi roka > oko > glava/obraz. Prešeren ima daleč največjo frekvenco *srca*,[18] sledijo *oko* (100/68), *roka* (66/37) in *glava* (35/23), opraviti imamo torej z zaporedjem srce > oko > roka. Cankar je v poeziji izbiral izrazje za telesne dele srce > roka > lice bližje Prešernovemu zaporedju kot tistemu pri svoji prozi oko > roka/obraz, kar pomeni, da odločitev za zvrst v večji meri določa izrazje kot zvestoba individualnemu stilu. *Srce* ima pri Cankarju kar trikrat večjo frekvenco kot naslednji telesni del. Med izrazi s 5–10-odstotno pogostnostjo se je v poeziji pojavil nov izraz *solze*. V

[17] Določeno je zgolj na podlagi Prešernovih *Poezij* in Cankarjevega pesništva in zato potrebno dodatnega preverjanja.

[18] *Src* ima Prešeren 150 v celotnem opusu oz. 113 v *Poezijah*. Beseda je po pogostnosti na 23. mestu, je prva med polnopomenskimi besedami in spada zato skupaj z naslednjo med t. i. vodilne lekseme; povzeto po Suhadolniku 1985.

prozi telesnih tekočin med pogostimi izrazi ni, poetičnim solzam pri Prešernu in Cankarju konkurira samo *kri* v Tavčarjevi zgodovinski prozi.

Med preštevanimi avtorji sta dve ženski, ob katerih bi želeli preveriti, ali lahko govorimo o specifičnem ženskem odnosu do telesa. Tema je občutljiva, saj vemo, da ženske študije energično zanikajo pojem t. i. ženske pisave. S stališča emancipacijskih prizadevanj je stališče, da je spol zgolj socialni konstrukt, sicer razumljivo, ni pa opravičljivo s stališča znanstvene objektivnosti. Ko se računalniški program nauči z 80-odstotno zanesljivostjo pripisovati spol anonimnim besedilom, morajo ideološki predsodki utihniti. Ženske in moški v naši kulturi procesirajo informacije na različen način in uporabljajo jezik iz različnih pobud, tako v leposlovju kot zunaj njega. V angleščini se npr. moško besedilo prepozna po večji rabi števnikov, predlogov, členkov, samostalnikov in dolgih besed, žensko pa po večji rabi zaimkov, »socialnih besed«, psiholoških referenc, glagolov in negacije. Ženska besedila so bolj angažirana, moška pa bolj informativna.[19]

Od starejših avtorjev imamo v zbirki samo Zofko Kveder, iz novejšega časa pa je bila z več besedili dostopna le Gitica Jakopin.[20] Prepoznavno zaporedje telesnih delov pri Kvedrovi srce > roka > oko je še najbližje Cankarjevi poeziji in daleč od proze moških kolegov. V pasu 5–10 % je pri obeh ženskah opazna nadpovprečna raba *ust*, vendar jima družbo pri tem delata še Jurčič in Pregelj. Gitica Jakopin je z rabo najpogostejših telesnih delov podobna Preglju, ne pa Kvedrovi. Povprečje raznolikih Kvedrove in Jakopinove dá zaporedje roka/oko > glava/srce (15 % > 9 %). Na tej nezanesljivi podlagi bi lahko postavili špekulativno trditev, da se žensko pisanje razlikuje od povprečja, ki ga določajo moški s formulo roka > oko > glava/obraz, na tretjem mestu, kjer žensko *srce* nadomesti moški *obraz*: roka > oko > glava/srce. Jakopinova edina med tremi sodobnimi avtorji nima visoke frekvence *telesa*. Zaradi pomanjkanja primerjalnega gradiva in preštevalne volje naj do nadaljnjega ostane neodgovorjeno vprašanje, ali je to treba pripisati njenemu spolu ali žanru mladinske književnosti, ki jo reprezentira; postavim lahko samo domnevo, da gre verjetno prej za specifiko mladinske književnosti. Za potrdilo morebitne ženske specifične obravnave telesa bo treba digitalizirati in postaviti na splet avtorice, ki so od Kvedrove časovno in žanrsko manj oddaljene kot Gitica Jakopin.

Frekvenca kakšnega izraza ne pove dosti o sporočilni plati besedila. Za *Visoško kroniko* vemo, da so eden od ključnih pojmov prsi, kar pa očitno nič ne prispeva k pogostnosti izraza *prsi*. Podobno je z besedama *duh* in *duša*, ki bi po uvodni trditvi, da literatura služi duhovnim rečem, morala izstopati s svojo pogostnostjo. Proti pričakovanju razen pri Prešernu in Preglju nista nič pogostejši od redko zastopanih telesnih delov in bi se, uvrščeni mednje, z 1-odstotno pogostnostjo umestili na spodnji del lestvice.

Iz vsakdanje govorne izkušnje nam je že od vsega začetka jasno, da izrazi *glava, srce, roka, oko; zob, nos* tudi v leposlovju ne poimenujejo samo konkretnih telesnih delov, ampak nastopajo še ali celo predvsem v frazah, kjer so tako, kot to demonstrira citat iz Cankarja v mottu tega prispevka, v metaforični vlogi. Poznamo jih iz zvez *oko za oko, zob za zob* 'maščevanje', *sad telesa* 'otrok', *duša se je ločila od telesa* 'smrt', *rešnje telo* 'zakrament' ipd. Kadar se nanašajo na konkretne literarne osebe, so posrednik njihovih miselnih in čustvenih vsebin oz. »izraz duše«. Če bi hoteli ugotoviti, v kolikšni meri se nanašajo na konkretno

[19] Moshe Koppel idr., Gender, Genre, and Writing Style in Formal Written Texts, *Text* 23/3 (2003), 321–46, ⛁; Matthew L. Newman, Gender Differences in Language Use: An Analysis of 14,000 Text Samples, ⛁. Ne razlikujejo se pa ženska in moška besedila po dolžini, artikulaciji jeznih čustev, časa, prostora in spola.
[20] Besedila Gitice Jakopin so dostopna po zaslugi njenega sina Primoža Jakopina, ki je postavil zbirko Nova beseda.

telesnost oseb, v kolikšni meri pa gre za preneseni pomen, bi jih morali analizirati od primera do primera, od teksta do teksta, od avtorja do avtorja. Ker to zaradi količine ne gre, bomo sondirali samo eno besedilo in se sprijaznili z njegovimi rezultati ter jih zelo previdno posplošili. Poglejmo s tem namenom v povest *Sosedov sin* Josipa Jurčiča iz leta 1868. Z 18.730 besedami spada med srednje dolga besedila, stoji pa na začetku slovenske pripovedne proze in njenega pomembnega žanra kmečke povesti.[21]

Povest kaže naslednjo odstotkovno razporeditev telesnih delov: *roka* 18, *oko* 16, *srce* 11, *glava* 9, *obraz* 5, *solza* 5, *lice* 5, *usta* 4, *zob* 3, *nos* 2, *obličje* 2, *noga* 2, *prst* 2, *komolec* 2. Zaporedje prvih roka > oko > srce odstopa od Jurčičevega povprečja roka > glava > oko in je blizu »ženskemu«. *Roka* je v 43 zvezah, med pregledanimi se jih 60 % nanaša na konkretne roke (*dene roko na čelo, vzame hlapcu vajete in bič iz rok, oče s prekrižanima rokama stopi na sredo hiše*), 40 % pa je fraz (*tako mu je dobro od rok šlo* 'uspevati', *je imela vse gospodinjstvo tako v rokah* 'obvladovati', *hitro udarimo v roke* 'pogoditi se'). Od konkretnih pomenov je v polovici primerov v predložni zvezi, v kateri ima roka samo instrumentalno vlogo. Tudi opisi konkretnih telesnih delov so tu zato, da poročajo o duševnem stanju osebe: *Hči sedi na klopi, bleda, z povešenimi očmi, z rokama mrtvo v naročaj spuščenima*. Ponavljajo se na hrbtu sklenjene ali na prsih prekrižane roke

Pri očeh je več telesnosti (80 %), frazeoloških rab pa ustrezno manj (*Nikomur si ne upa v oči pogledati* 'sramovati se', *izpred oči!* 'stran!', *nista mogli zatisniti oči* 'zaspati'). Temno ali mrtvo oko kaže na obup, žareče na veselje, ostro na strogost. Lahko je črno, kar je isto kot lepo, zaspano, zardelo, zlasti pa solzno. Takih očes, ki kažejo samo na stanje telesa, ne pa tudi na razpoloženje duše, je komaj petina.

Pri *srcu* je telesna stanja težko ločiti od fraz. Recimo, da so nekje v ravnotežju. Fraze: *Umeje se, da je Štefan to od srca rad storil* 'resnično rad' ali *Dolžnost prepoveduje, poslušati glas lastnega srca* 'slediti čustvenim vzgibom', ali *po materi [...] pak je nasledoval poštenost, dobro srce in še mnogo dobrih dušnih lastnosti* 'dobrohotnost'. Stavek *mati pak se je spominjala, da je bilo tudi njej pred poroko grozno težko pri srcu*, lahko beremo tudi kot poročilo o nezavidljivem telesnem stanju, ki je posledica bednega psihičnega stanja. Kadar nekoga boli srce, pomeni, da mu je hudó, kadar mu glasno tolče, pomeni, da je vznemirjen, kadar je goreče, pomeni, da je zaljubljen.[22]

Pri *glavi* gredo konkretne in frazeološke rabe v razmerju 40 : 60. Med fraze spadajo *Iz glave si jo moraš izbiti* 'pozabiti', *Nu, kateri bi pa bil tebi po glavi, kateri?* 'po volji', *obšla ga je bila prevzetna misel, da ima izvrstno umno glavo* 'pameten biti'. Konkretna raba tako kot pri drugih telesnih delih v polovici primerov kaže na čustvena in miselna stanja: *Glavo je nosil pokonci, klobuk se mu je bil nazaj pomaknil* (bil je ponosen), *podpre glavo v dlani in, v mislih videč svojega krvavega, zasramovanega očeta, razjoka se krepki mladenič kakor otroče osmih let* (bil je žalosten).

Šele četrta najpogostejša beseda, *obraz*, je bila v celoti uporabljena za popis telesnih stanj; seveda tudi tu telesna stanja le nazorno odslikavajo čustveno razpoloženje oseb: *kri mu zalije obraz ter na glas zavpije* (razburil se je), *kaže objokan obraz* (bil je žalosten). Bledi

---

[21] Nekaj preštevanja slovenskih pripovednikov je bilo že pred desetletji: Stane Suhadolnik in Marija Janežič, Plasti in pogostnost leksike, JiS 1962/63, 45–49, 73–79; Stane Suhadolnik, Frekvenčna analiza besedišča v Cvetju v jeseni, SR 1974, 31–40. Novejše: Jure Zupan, Kaj je Prešeren rekel o --- : *Poezije in konkordance*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001;

[22] V vloženi ljudski pesmi naletimo celo na duhovito prenovitev fraze *podariti srce* 'ljubezensko se navezati': »Mesarja bom vzela, / bom zmerom vesela, / bo tele zaklal, / srce mi poslal, / telečje al' svoje / al' pa še oboje.«

hčerin obraz je odraz prečutih noči in duševnega neravnovesja, zglajene gube na materinem obrazu so posledica prijetnega premišljevanja.

Solze so vedno konkretne solze: stopijo v oči, derejo ali tečejo iz oči, puščajo sled na obrazu, junakinja jih obriše. Največkrat joka Franica, vendar jokata tudi stari Smrekar in Štefan. *Lice* je rdeče ali zardelo, bledo, krvavo, nagubano. Rdeče izraža zdravje in veselje, bledo bolezen. *Usta* so v *Sosedovem sinu* za pipo in puhanje dima, pokušanje vina in raztegovanje (kar pomeni smeh in veselje), *ustnica* pa je za to, da se stisne med zobe in tako izrazi zadrževano jezo. *Zobje* so v več kot polovici primerov uporabljeni v frazah: *po zobeh nositi* 'opravljati', *v zobe povedati* 'direktno povedati', *v zobe gledati* 'očitati hrano'. S frazeološkimi pomeni je obložen tudi *nos*: *za nos voditi* 'zavajati', *babe imate nos* 'imeti občutek za kaj', *povešen nos* 'znak razočaranja', *na nosu zapisano* 'očitno'. Z *obličja* sije veselje ali upanje, lahko pa tudi žalost. Obličje priča o dobri hrani ali govori o trpljenju. *Telo* pozna Jurčič samo v zvezi *sveto rešnje telo*.

Izrazi za telo se v povedih radi kopičijo:

> A vse to je bilo govorjeno z neko ljubeznijo, ki je hčeri prej izvabila skrivno **solzo** iz **očesa** nego odgovor z **jezika**.
>
> Vsem vam **jezike** zavežem. Zakaj niste poprej **ust** raztegnili in meni povedali, hudiči! Po **zobeh** nosite mene in mojo hišo.
>
> plane pokonci, **oči** upre v Štefana, **kri** mu zalije **obraz**.
>
> ko je solzo ugledala v dekličinem **očesu** in njen čuden, proseč pogled brez odgovora; ko ji je **roko** na **čelo** položila in čutila, da je žareče: bila je zopet sama mati.
>
> Obema se **srce** olajša. Mati obriše **solze** ter se ozre kvišku k sveti podobi, a očetu **od srca** pade nekoliko težkega bremena ter osornemu, hudemu Smrekarjevemu Antonu, možu krepke volje, udero – morda prvič po dolgih dolgih tridesetih ali štiridesetih letih – **solze** po rjavem **obrazu**, padajoč na kamnena tla.

Na najobširnejše opise junakove telesnosti naletimo ob prvem srečanju z njim. Tri glavne osebe povesti *Sosedov sin* so popisane takole.

> Ni samo ogromna imovina, katero je imela Franica pričakovati, vlekla snubačev v Smrekarjevo hišo; deklica **s črnimi očmi in lepim okroglim obrazom**, kakor se ne najde povsod, **z nekoliko zajetno ali pravilno zrastjo gibčnega života** bila je sama na sebi vsakega poštenega ženina vredna. Ko je tako po poljski stezi šla z belo, na ogléh rdeče vezeno ruto **v roki**, šumela je njena na pol svilena obleka. (Smrekarjeva Franica)
>
> **Čeden človek** je ta Štefan. Zna se mu, da gleda nekaj na obleko. Lepo sukneno kamižolo nosi, črne irhaste **hlače se ga dobro oprijemljejo**, svilena ruta je vrhu žametovega brezrokavnika okusno zavezana **za vratom** in klobuk iz zajčje dlake predrzno sedi **vrhu lepega čela**; izpod klobuka padajo **precèj dolgi, kodrasti, črni lasje; pod nosom je malo brk**: skratka, ves drugačen je od svojega očeta – Brašnarja. Po svojem očetu ni Štefan imel nobene druge lastnosti nego **telesno velikost**. **Moč, širjavo čez pleča in lepo vzrastle ude** mu je dala narava; po materi, ki mu je bila v njegovem štirinajstem letu umrla, pak je nasledoval poštenost, **dobro srce** in še mnogo dobrih dušnih lastnosti. (Brašnarjev Štefan)
>
> Iz veže stopi **mož kakih petdesetih let**, **srednje, trdne postave**. Menda se je ravno zdaj v pražnjo obleko opravil, kajti gledaje, če je konj prav napežen, zapenja si še goste posrebrene gumbe na brezrokavniku. Kakor bi se hotel domisliti, ali je kaj pozabil, dene **roko na čelo** in potegne po **nagubanem**, pa o dobri hrani pričajočem **obličju**, **potiplje** v notranji žep svoje precèj dolge kamižole iz rjavega sukna, pa ko se preveri, da ima novce pri sebi, **potreplje**

> rezgetajočega konja **po prsih**, vzame hlapcu vajete in bič **iz rok** ter sede na voziček. [...] **Glavo** je nosil pokonci, klobuk se mu je bil nazaj pomaknil, **levica** je držala s srebrom okovano pipo, a v **desnici** je imel drobno šibo, s katero je tega in onega vola malo potepel, da se mu je s poti umaknil. (Smrekarjev Anton)

Najmanj je podatkov o fizični podobi Franice, čeprav (ali ravno zato, ker) je ženska in čeprav je najaktivnejša oseba, ki povzroča, da gre dogajanje naprej. Predstavljena je s štirimi telesnimi elementi: (črne) oči, (lep okrogel) obraz, (zajeten, pravilen, gibčen) život, roka. Telesnost je posredno izražena s stavkom *Hlače se ga dobro oprijemljejo*, s katerim Jurčič predstavi ženina Štefana – ni celo nekam spolno obarvan? Telesnih delov je pri moškem že več: čelo, lasje, brki, vrat, nos, pleča, udi. Pridevniki so velik, čeden, lep, močan, srce je za nameček, pomeni pa dobroto. Pri gospodarju so telesni deli roka, čelo, obličje, prsi, glava, roke (levica in desnica), atribut je trden. Nekaj več je popisa garderobe in modnih dodatkov, ki prekrivajo njegove že malo ostarele ude. Vse tri osebe so popisane tako, da bi bile bralcu všeč, bolj kot telesni proporci pa so očitno pomembni znaki ekonomskega blagostanja: dobra hrana, zajetnost, postavljaška drža. V skladu s pregovorom, da obleka naredi človeka, se je telo v 19. stoletju prezentiralo v oblečenem stanju in so do izraza bolj prihajale tekstilije in kroji, ki so telesne lastnosti zakrivali, kot pa telo samo.

Vrnimo se k najpogostejšim telesnim delom v *Sosedovem sinu* in poskusimo odgovoriti na vprašanje, zakaj je v povesti zanemarjena *glava*, ki je sicer pri Jurčiču celo pogostejša kot sicer pri proznih avtorjih, in kaj pomeni vdor *srca* med prve tri telesne dele. *Srce* ('čustvo') je nadomestilo *glavo* ('razum') v skladu s sporočilom povesti, ki je izjemno v Jurčičevem opusu in v celotnem žanru kmečke povesti. Izjemno je, ker se v *Sosedovem sinu* socialni konflikti razpletejo tako, da pride do poroke med bogatim kmečkim dekletom in revnim kmečkim fantom; v poznejših tekstih v žanru so taki konci izredno tvegani in redki. V tem smislu je konec povesti naravnost programski, saj gospodar, dekletov oče Smrekar, ki je reprezentant slovenskega kmetstva v 60. letih 19. stoletja, še ni pozabil na etične temelje pridobivanja, prežemal ga je optimizem in bil je zato pripravljen investirati zaupanje v pridobitne sposobnosti revnega soseda. Ali je korelacija med socialnim sporočilom povesti in njeno specifično izbiro besedja za telo naključna? Statistika nam pri razreševanju te dileme najbrž ne more več pomagati.

Sklepi

Preštevanje telesnih delov v slovenski literaturi je prineslo naslednje rezultate:

1. Opazno pogostnost ima samo pet izrazov (*roka, oko, glava, obraz, srce*), drugi telesni deli niso tako zelo pomembni.
2. Poezija in proza različno razporejata telesne dele po pomembnosti srce > roka > oko : roka > oko > glava/obraz.
3. Vsak avtor ima specifično kombinacijo telesnih delov, kar bi lahko uporabili pri prepoznavanju avtorstva.
4. Do neke mere je raba telesnih delov specifična tudi glede na spol avtorja (na 3. mestu *glava/obraz* pri moških in *glava/srce* pri ženskah).
5. Razporeditev telesnih delov znotraj posameznega avtorskega opusa variira glede na žanr.
6. Starejša in sodobna besedila različno rangirajo telesne dele: *telo* se pogosteje začne pojavljati šele v sodobni književnosti.
7. Najpogostejši telesni izrazi ne poimenujejo vedno konkretnih teles, ampak so fraze oz. metonimi za čustvene in miselne vsebine.

8. Izrazi za spolne organe v starejši kanonizirani literaturi manjkajo.

Obsežnejši preštevalni projekt bi moral najprej na večjem in bolj diferenciranem korpusu preveriti naštete ugotovitve, potem pa se posvetiti zlasti vprašanju, ali odločitev za žanr vpliva na izbiro telesnih delov in kako. Ali so kakšne razlike med kmečko povestjo in zgodovinskim romanom? S pritegnitvijo tujih primerljivih študij bi bilo koristno ugotoviti, ali se konceptualizacija telesa od jezika do jezika, od ene do druge nacionalne literature, razlikuje in kako se razlikuje.[23] Manjkajo tudi analize razporejenosti telesnih delov vzdolž besedila. Vse to bo mogoče postoriti, ko bodo na razpolago večji in bolj raznoliki besedilni korpusi, lahko obvladljiva orodja za statistično besedilno analizo in raziskovalci z ustreznim statističnim znanjem.

[23] Razpravljanje o telesnih delih se v tujini dogaja v okviru psihologije in kognitivne znanosti (npr. Olga Isabel Diez Velasco, Polysemy in Context: A Case Study Of Body-Part Terms, The 26th International Conference Of The Poetics And Linguistics Association, 25-30th July, 2006, Joensuu, Finland, 2006, ⌂, na meji med jezikoslovjem in literarno vedo pa v knjigi Donald E. Hardy, *The Body in Flannery O'Connor's Fiction: Computational Technique and Linguistic Voice*, Columbia: University of South Carolina Press, 2007. Na analizo razmerij med telesnimi deli, kakršna je v temle prispevku, nisem naletel.